

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՄԱԼՅԱ ՍԱՐԻԲԵԿՅԱՆ

Հասարակական-տնտեսական զարգացումը որպես ամբողջական արդյունք. տնտեսական բաղադրիչն այդ համատեքստում: Երկրների զարգացման մակարդակի և որակական առանձնահատկությունների վերաբերյալ առավել ամբողջական և օբյեկտիվ գնահատական տալու նկատառումներից ելնելով՝ անհրաժեշտ է հասարակական և տնտեսական զարգացումները դիտարկել որպես մեկ միասնական ամբողջություն:

Հասարակական-տնտեսական զարգացումը բազմաշերտ և համալիր գործընթաց է: Այն ընդգրկում է քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական ամբողջ համակարգերի տեղաշարժը՝ արտացոլված ոչ միայն տեղական, այլ նաև համաշխարհային զարգացումների համատեքստում: Զարգացման գործընթացը տեղի է ունենում բավական բարդ միջավայրում՝ պայմանավորված ինչպես տնտեսական, այնպես էլ արտատնտեսական գործոններով, մասնավորապես՝ քաղաքական (ներքին և արտաքին), բնական, սոցիալական, տեխնոլոգիական, ինստիտուցիոնալ, ժողովրդագրական, մշակութային, ազգային-հոգեբանական և այլ ազդեցություններով: Այստեղ տնտեսական համակարգը, որպես հասարակական համակարգի առանձին կարևոր բաղկացուցիչ, չի կարող դիտարկվել այդ փոխազդեցություններից դուրս՝ որպես ինքնուրույն գործող համակարգ և զարգացման առանձին սուբյեկտ: Սա նշանակում է, որ հասարակական-տնտեսական զարգացման որակական բնութագրերը մեծապես պայմանավորված են հասարակության ու տնտեսության տիպային հատկանիշներով և դրանց փոխազդեցություններով: Մի դեպքում դրանք կարող են նպաստել երկարաժամկետ կայուն զարգացմանը, մեկ այլ դեպքում՝ խոչընդոտել: Այս առումով շատ կարևոր է ճիշտ գնահատել, թե որ տիպի հասարակությունը և տնտեսական համակարգն են առավել նպատակահարմար՝ զարգացում ապահովող տնտեսական աճի առումով:

Տեսաբանները և քաղաքականություն իրականացնողները տնտեսական աճը երկար ժամանակ դիտել են հասարակական-տնտեսական զարգացման հենք և կարևոր գերակայություն: Պատմական որոշակի ժամանակահատվածում դա ընթացել է հենց այդ ձևով. տնտեսական աճը մշտապես ուղեկցվել է կայուն տնտեսական զարգացմամբ: Այնուամենայնիվ, աստիճանաբար սպառելով զարգացման հնարավորությունները, տնտեսական աճը ոչ միայն չի ապահովել համարժեք զարգացում, այլև երբեմն հանգեցրել է հետընթացի՝ արտահայտված տարածաշրջանային անհավասար զարգացածության, եկամուտների ու հարստության անհա-

վասար բաշխվածության և սոցիալական ծայրահեղ բևեռվածության, աղքատության աճի, միջին խավի բացակայության և այլ ձևերով: Այստեղ բավական խոսուն են ժամանակակից տեսաբանների առաջ քաշած հարցադրումները և մոտեցումները: Մտահոգությանը, թե «...դժվար է պարզել՝ ո՞ւր է ընթանում աճի տեսությունը»¹, տրվում է բավական հետաքրքիր մեկնաբանություն. «...Տնտեսական աճի տեսության հեղինակները չէին կարող հավակնել ստեղծելու համընդգրկուն և համընդհանուր տեսություն: Ակնհայտ է, որ տնտեսական աճը չափազանց բարդ երևույթ է: Եվ տնտեսական աճի տեսությունը պետք է հաշվի առնի ինչպես բնական ռեսուրսները, ինստիտուտները և օրենքները, այնպես էլ հոգեբանական և սոցիալական բազմաթիվ գործոններ: Համընդգրկուն տեսության մշակումը համարյա անհրաժեշտ է խնդիր է»²: Այսինքն՝ «...տնտեսական աճը չի կարող լինել շարունակական երկարաժամկետ գործընթաց»³, ինչը մշակում է, որ պետք է ճիշտ գնահատել ստեղծված իրավիճակը և ճկունորեն «...հարմարվել նոր տնտեսական իրականությանը»⁴: Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ զարգացումն ունի ավելի տարողունակ, բազմաշերտ ու խորքային բովանդակություն, քան տնտեսական աճը: Այս տեսակետից անհրաժեշտ է զարգացման հետ շաղկապելով նպատակադրումը, իսկ տնտեսական աճի հետ՝ դրանց իրագործումը՝ զարգացումը և տնտեսական աճը դիտարկել «նպատակ-միջոց» փոխհարաբերության մեջ: Դրա արդյունավետ իրագործումը կախված է բոլոր այն մեխանիզմների գործողություններից, որոնք կոչված են տնտեսական աճով ձեռք բերված արդյունքները ծառայեցնելու զարգացման նպատակներին: Այս տեսակետից տնտեսական աճը զարգացման միակ ուղին և պարտադիր նախադրյալը չէ: Զարգացումը որոշակի պայմաններում կարող է տեղի ունենալ նաև գաղափարախոսական և արժեհամակարգային արդիականացման, կառուցվածքային փոփոխությունների, սոցիալական բարելավումների, ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների և այլ ձևերով: Հիմնական շեշտը դնելով կյանքի որակի բարելավման վրա՝ հարկ է աճի բոլոր փուլերի համար արդյունավետորեն համադրել տնտեսական աճի որակի բաղադրիչները.

- տնտեսական աճի աղբյուրների, ռեսուրսային նախադրյալների կամ ապահովվածության աստիճանը, ինչպես նաև դրա վրա ուղղակիորեն ազդող գործոնների որակական բնութագրիչները և դրանց դինամիկան (ձեռնարկատիրական, տեխնոլոգիական, արտադրական, աշխատանքային, մարդկային գործոններ),

- տնտեսավարման բարենպաստ պայմանների ապահովում (ձեռնարկատիրական, ներդրումային, աշխատանքային և այլն),

- կառուցվածքային վերափոխումներ (գաղափարախոսական, տարածաշրջանային, ճյուղային, արտադրական, սոցիալական, շուկայական, ինստիտուցիոնալ, ենթակառուցվածքային և այլն),

¹ Solow R. Towards a Macroeconomics of the Medium Run//Journal of Economic Perspectives, 2000, № 1, p. 153.

² Сафрончук М. В. Курс экономической теории. Киров, 2004, с. 635.

³ Gordon R. Is US Economic Growth Over? Faltering Innovation Confronts the Six Headwinds. NBER Working Paper № 18315, August 2012, p. 3.

⁴ Heineberg R. The End of of Growth: Adapting to Our New Economic Reality. New Society Publishers, Original edition, 2011, p. 125.

- թողարկվող վերջնական բարիքների որակը և այդ որակի բարելավման դիմամիկան,

- տնտեսական աճի ու սոցիալ-տնտեսական արդյունավետության դիմամիկան բնութագրող ցուցանիշներ (տեմպերի մեծությունը և փոփոխությունը, կայունությունը, մրցակցությունը և այլն):

Տնտեսական աճի որակի բաղադրիչները բազմաբնույթ են՝ արտահայտված ուղղակի և հետադարձ բարդ փոխազդեցություններով: Այդ բաղադրիչները կարող են միաժամանակ հանդես գալ նաև որպես չափանիշ, և/կամ դրանցից կարելի է բխեցնել զարգացման համապատասխան պայմաններ:

Հասարակական-տնտեսական գործընթացները, գտնվելով մշտական շարժման մեջ, ուղեկցվում են քանակական ու որակական անընդհատ փոփոխություններով, որոնք էլ հենց պայմանավորում են երկրի զարգացման հնարավորությունները և *տնտեսական աճի պայմանները*՝ կրթված և որակավորված աշխատուժի առկայությունը, տնտեսության օպտիմալ կառուցվածքը, ենթակառուցվածքների զարգացումը, ինստիտուցիոնալ հենքը, բնական ռեսուրսներով ապահովվածությունը, տնտեսական ինքնուրույնությունը և այլն: Այսինքն՝ երկրի ներդրումային ներուժի զարգացման *մակարդակը և տնտեսական աճը* (արդյունքները) ազդում են համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) և նրա բաղադրիչների քանակական ավելացման ու որակական կատարելագործման վրա երկրի ներուժի և իրական ազգային համախառն արտադրանքի (ԱՀԱ) ավելացման ձևով: Այս տեսակետից կարելի է ասել, որ տնտեսական աճի կարևորագույն բնութագրիչներն են.

- *երկրի տնտեսական ներուժը*, որը կազմում է տվյալ երկրի նյութական բարիքների արտադրության առավելագույն հնարավոր ծավալը: Այն առանձին ժամանակաշրջաններում կարող է ամբողջ հզորությամբ չօգտագործվել՝ մնալով առկա արտադրական հնարավորություններից ցածր (նման իրավիճակն առանձնապես բնորոշ է ճգնաժամային ժամանակահատվածներին),

- *երկրի տնտեսական հզորությունը* բնութագրվում է նյութական բարիքների արտադրության ծավալով, որի հիմնական ցուցանիշներն են համախառն ներքին արդյունքը (ՀՆԱ) և ազգային եկամուտը (ԱԵ): Այն, ի տարբերություն տնտեսական ներուժի, ցույց է տալիս տնտեսության իրական վիճակը,

- *երկրի տնտեսական զարգացման մակարդակը* որոշվում է բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ով և/կամ ԱԵ-ով և արտացոլում է՝

- յուրաքանչյուր մարդու և ամբողջ հասարակության կյանքի մակարդակն ու որակը,

- բնակչության մեկ շնչի հաշվով համախառն ներքին արդյունքի և ազգային եկամտի ծավալի ավելացումը,

- ազգային տնտեսության կառուցվածքային զարգացումը,

- երկրի մրցունակության բարելավումը,

- երկրի ներուժի ու հզորության ավելի ամբողջական օգտագործումը և այլն:

Տնտեսական աճի արդյունքները դրսևորվում են աշխատանքի արտադրողականության մակարդակում, ՀԱԱ և ԱԵ աճի տեմպերում, բնակ-

չության կյանքի մակարդակում ու պահանջարկների բավարարվածության աստիճանում⁵:

Հաշվի առնելով, որ տնտեսական աճի պայմանները բխում են տվյալ երկրի տնտեսական իրողությունից և կարող են շատ տարբեր լինել երկրից երկիր, որպես զարգացման ռազմավարության ելակետ պետք է լինեն տնտեսական աճի ներուժի ստեղծման և իրացման համար պահանջվող միջավայրի ձևավորումը և անհրաժեշտ նախադրյալների ստեղծումը և այդ հենքի վրա տնտեսական աճի որակական չափանիշների հստակեցումը: Այդպես է եղել 1929-33 թթ. ճգնաժամից հետո, երբ փոխվեցին տնտեսական զարգացման չափորոշիչները և դասական տնտեսագիտական մտածելակերպն իր տեղը զիջեց քեյնսականությանը: Այդպես եղավ 1970-ականներին, երբ լճացումը (ստագֆլյացիան) հանգեցրեց նորագատական գաղափարախոսության ձևավորմանը: Այդպես է նաև այսօր՝ պայմանավորված 2008-2009 թթ. ֆինանսատնտեսական ճգնաժամով, որի պայմաններում տնտեսական զարգացման հենքային չափորոշիչների և տնտեսագիտական բազային մոտեցումների վերանայման անհրաժեշտությունը դարձել է օրակարգային հրատապ խնդիր:

Հասարակական-տնտեսական զարգացման տրամաբանության և հայեցակարգային մոտեցումների արդի առանձնահատկությունները: Ժամանակի հետ փոխվում են թե՛ զարգացման բովանդակությունը, թե՛ զարգացման վերաբերյալ պատկերացումները: Այս երևույթն արտացոլվում է ոչ միայն տեսագործնական աշխատանքներում և երկրներում իրականացվող քաղաքականության մեջ, այլ նաև հանրության լայն շրջանակներում: Փոփոխությունների այս գործընթացն ուղղորդելու և կազմակերպելու նպատակով կարևոր է ուսումնասիրել իրական կյանքում տեղ գտած հայեցակարգային մոտեցումները և այդ հենքի վրա փորձել հստակեցնել հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի առանձնահատկություններից բխող նոր ուղենիշեր: Այստեղ խոսքը ցանկալի հասարակության ու տնտեսության բնութագրերի հստակեցման և դրանց հասնելու ուղիների մասին է: Ուստի անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ բարեհաջող զարգացման քաղաքականությունը ենթադրում է տնտեսական փոփոխության և այդ շրջանակներում տեղ գտած երևույթների ճիշտ ու ժամանակին գնահատում: Ֆինանսատնտեսական վերջին ճգնաժամը մեկ անգամ ևս ցույց տվեց, որ, ի հեճուկս որոշ տեսաբանների և քաղաքականություն իրականացնողների, «տնտեսական պարբերաշրջան» երևույթը շարունակում է գոյություն ունենալ, և ճգնաժամերի պարբերաբար կրկնվելը օբյեկտիվ օրինաչափություն է: Ասվածը պայմանավորված է այն փաստով, որ իրական տնտեսությունը չի կարող մշտապես հավասարակշռության վիճակում լինել, որ զարգացած և զարգացող երկրները, գտնվելով անհավասար պայմաններում, նպաստում են զարգացման տարաբնույթ անհավասարակշռություն-

⁵ Պատմամշակութային, աշխարհատնտեսական, աշխարհաքաղաքական, սոցիալ-տնտեսական պայմանների բազմազանությունը և այդ հենքի վրա երկրի ներդրումային ներուժի տարաբնույթ համակցությունները հնարավորություն չեն տալիս տնտեսական զարգացումը գնահատելու մեկ ընդհանուր ցուցանիշով: Հաշվի առնելով ասվածը, ինչպես նաև ելնելով քննարկվող խնդիրների նախապատվություններից՝ աշխատանքում օգտագործվում է «հասարակական-տնտեսական զարգացում» եզրը:

ների առաջացմանը, որ ազգային տնտեսությունները, զարգանալով խիստ անհամաչափ, պարբերաբար հայտնվում են ծայրահեղ բևեռացված սոցիալական վիճակում և այլն: Հասարակական-տնտեսական զարգացումների արդի դրսևորումները հանգեցրել են արմատական վերափոխումների անհրաժեշտության, ինչը ենթադրում է տեսամեթոդական և գործնական լուրջ փոփոխություններ⁶: Պատահական չէ, որ աշխարհն այսօր հասարակական-տնտեսական զարգացման նոր ուղիների և հայեցակարգային նոր մոտեցումների փնտրտուքի մեջ է:

Տնտեսական զարգացումը և սոցիալական կապիտալը: Հասարակական-տնտեսական զարգացման բնույթը, տնտեսական աճի որակական չափորոշիչները և զարգացման բնութագրերն անմիջականորեն պայմանավորված են հասարակության ու տնտեսական համակարգերի բովանդակային առանձնահատկություններով: Չարգացման ռազմավարական հենքի և ուղենիշային գերակայությունների ճիշտ ընտրությունն առաջին հերթին պայմանավորված է կոնկրետ ժամանակաշրջանին բնորոշ արժեքային համակարգով և զարգացման այն շարժառիթներով, որոնց ձգտում է տվյալ հասարակությունը: Հատկանշական է, որ հասարակական-տնտեսական հայեցակարգային զարգացումների ներքո, տնտեսականից զատ, կարևորվում են նաև արտատնտեսական գործոնները: Եթե դասական տնտեսագետների համոզմամբ՝ տնտեսական աճ ապահովող հենքային գործոններ էին հողը, աշխատանքը և ֆիզիկական կապիտալը, ապա տնտեսական աճի և զարգացման վերաբերյալ պատկերացումների փոփոխության հետևանքով ընդլայնվեց նաև այդ գործոնների ցանկը: Օրինակ, Բեքերը, առաջադրելով այն գաղափարը, որ մարդկային գործունեությունը չի սահմանափակվում միայն տնտեսական ոլորտով, իսկ հասարակական հարաբերությունները՝ զուտ արտադրամիջոցների սեփականատերերի և վարձու աշխատողների դասակարգային պայքարի դրսևորումներով, հիմնավորեց մարքայան մոտեցման մասնակիությունը: Բուրդեն նույնպես մարդուն տեսնում է ոչ միայն որպես տնտեսական, այլ նաև քաղաքական, գիտական, մշակութային գործունեության ակտիվ մասնակից, ուստի շրջանառության մեջ դնելով «մշակութային կապիտալ» հասկացությունը՝ հիմնավորեց զարգացման գործում դրա կարևորությունը: Նրա համոզմամբ՝ «մշակութային կապիտալ հասկացությունն ընդգրկում է հասարակության վերնախավի այն առավելությունները (գեղագիտական արժեքներ, մարդկանց հետ համագործակցելու ունակություններ, ուսման մեջ բարձր արդյունքեր ձեռք բերելու շահագրգռվածություն), որոնք վերջիններս փոխանցելով իրենց երեխաներին՝ կարող են նպաստել նրանց սոցիալական առաջընթացին»⁷: Ընդունելով այս մոտեցման սահմանափակությունը, որը կարևորում էր միայն վերնախավի վերարտադրության խնդիրը, հետագայում սոցիալական կապիտալն ընդլայնվեց որպես «... նորների, կանոնների, կապերի ամբողջություն, որը ձևավորվում է անհատների փոխգործունեության շնորհիվ և հիմնված է վստահության վրա. սոցիա-

⁶ Տե՛ս **Ա. Սարիբեկյան**, Ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը. հաղթահարման ուղիները և հետճգնաժամային զարգացումները, Եր., 2010, էջ 311:

⁷ **Бурдье П.** Социальное пространство и генезис классов. Социология политики. М., 1993, с. 48.

լական կապիտալը, ձևավորելով սոցիալական ցանցեր, թույլ է տալիս ակտիվներն ու տեղեկատվությունը փոխանակել ավելի արագ և ավելի փոքր գործարքային (տրանսակցիոն) ծախսերով»⁸: Իհարկե, «սոցիալական կապիտալ» երևույթին անուղղակի անդրադարձել են դեռևս Ա. Սմիթը, Կ. Մարքսը, Կ. Մենգերը և ուրիշներ: Այնուամենայնիվ, «սոցիալական կապիտալ» եզրույթը գիտական շրջանառության մեջ է մտել նախորդ դարի վաթսուհինների վերջին, որը դիտվեց որպես «մարդկանց սոցիալական փոխներգործություն՝ ընտանիքի և համայնքի շրջանակներում»⁹: Այնուհետև այն ավելի մեծ ուշադրության է արժանացել ութսուհիններին տնտեսական զարգացման սոցիոլոգիայի համատեքստում, մասնավորապես՝ ձեռնարկատիրության (միկրոմակարդակ) և հասարակություն-պետություն հարաբերության (մակրոմակարդակ) շրջանակներում, որտեղ սոցիալական կապիտալը դիտվել է հայեցակարգային կարևոր բաղադրիչ: Այստեղ տնտեսագիտության և սոցիոլոգիայի համատեղման հիմք են հանդիսացել երկու կարևոր՝ «ներգրավվածություն» (սիներգիա) և «ինքնավարություն» (փոխկապվածություն) հայեցակարգային բաղադրիչները՝ որպես մակրո- և միկրոմակարդակներում սոցիալական արդյունավետ փոխհարաբերության երաշխիքներ:

«Սոցիալական կապիտալ» երևույթը, ենթարկվելով որոշակի փոփոխությունների, այսօր բավական ամբողջական բնույթ է կրում: Այն մի կողմից դիտվում է որպես «նորմերի» և «կապերի» համադրություն, մյուս կողմից՝ որպես «բարոյական ռեսուրս կամ մշակութային մեխանիզմ»: «Նոր տնտեսական սոցիոլոգիայի» շրջանակներում էլ ավելի կարևորվեց սոցիալական կապիտալի դերը՝ որպես համատեղ շահույթին ուղղված՝ կոլեկտիվ գործողությունը խթանող սոցիալական նորմեր և ցանցեր: Նման մոտեցման կողմնակից է Ռոբերտ Փաթնենը, որը տնտեսական զարգացման տեսության և քաղաքականության նախադրյալների ապահովման համար առանձնապես կարևորում է սոցիալական կապիտալի ձևավորման, վերարտադրման և իրացման գործընթացը՝ որպես վստահության պաշարի և ներդաշնակ համագործակցության անսպառ աղբյուր, պետություն-հասարակություն արդյունավետ համագործակցության գործուն միջոց և քաղաքացիական հասարակության կենսունակ հենք¹⁰: Նոր դասական տնտեսագետներ Թ. Շուլցը¹¹ և Գ. Բեքերը¹², ներմուծելով սոցիալական կապիտալ հասկացությունը, հիմնական շեշտը դրեցին առողջ և կրթված հասարակության վրա՝ որպես մյուս գործոնների արդյունավետ իրացման գրավական: Նոր ազատականների կարծիքով, մեծ ներուժ ունեցող քաղաքացիական հասարակությունը կարող է ոչ միայն լինել առողջ հակակշիռ պետական քաղաքականությանը, այլև մեծապես նպաստել քաղաքացիների կազմակերպչական հմտությունների զարգացմանը:

⁸ Նույն տեղում, էջ 54:

⁹ Hanifan L. J. The Rular School. Community Center//Annals of the American Academy of Political and Social Science, 1967, p. 138.

¹⁰ Տե՛ս Ռ. Դենհարդ, Գանրային կազմակերպության տեսություններ, չորրորդ հրատարակություն, Ռուսական և արևելաեվրոպական ուսումնասիրությունների կենտրոն, Արիզոնայի նահանգային համալսարան, Թեմփի-Երևան, 2006, էջ 237:

¹¹ Տե՛ս Shultz T. W. Investment in Human Capital, American Economic Review, № 51, էջ 16:

¹² Տե՛ս Becker G. Human Capital, University of Chicago Press, 1993, էջ 25:

Այսպիսով, գոյություն ունեն սոցիալական կապիտալի տարբեր ձևեր և բաղադրիչներ, մակարդակներ և չափորոշիչներ, ինչպես նաև տարբեր հնարավոր հետևանքներ՝ որպես այդ բազմազանության տարաբնույթ համադրությունների արդյունք: Նման զարգացումների շրջանակներում դիտարկվում են «սոցիալական կապիտալի» չորս հիմնական հայեցակարգային մոտեցումներ՝ *համայնքային* (դիտարկվում են տարբեր ակունքների և կազմակերպությունների անդամների միջև փոխհարաբերությունները և սոցիալական կապիտալ կուտակելու համայնքային հնարավորությունները), *ցանցային* (կարևորվում են մարդկանց միջև հորիզոնական և ուղղահայաց կապերը), *ինստիտուցիոնալ* (դիտարկվում է ֆորմալ ինստիտուտների ազդեցությունը սոցիալական տարբեր խմբերի ներսում սոցիալական կապիտալի կուտակման վրա) և *սիներգետիկ* (միավորում է ցանցային և ինստիտուցիոնալ հայեցակարգերը՝ որպես գործարարության, պետության և հասարակության արդյունավետ համագործակցության հիման վրա սոցիալական կապիտալի կուտակման աղբյուր): Ջ. Կուլմանի կարծիքով՝ «սոցիալական կապիտալ» հասկացությունը կարելի է բացահայտել ըստ անհատի ռացիոնալության ու վարքագծի նպատակայնության սկզբունքների, ինչը հնարավորություն է տալիս բացատրելու ոչ միայն անհատների, այլ նաև խմբերի սոցիալական վարքագիծը¹³: Նրա կարծիքով՝ «սոցիալական կապիտալը» նույնքան արտադրողական է, որքան կապիտալի ցանկացած այլ տեսակ: Ավելին, այն թույլ է տալիս հասնելու այնպիսի արդյունքների, ինչպիսիք չեն կարող ապահովել մյուսները¹⁴: Մյուրդալը՝ որպես ինստիտուցիոնալ տնտեսագետ, զարգացումը դիտարկում է քաղաքական, սոցիալական և տնտեսական համակարգերի փոխազդեցության ներքո՝ համաշխարհային զարգացումների համատեքստում¹⁵: Վերջինս առանձնապես կարևոր է արդի գլոբալ զարգացումների պայմաններում:

Հասարակություն-պետություն փոխհարաբերության արդի առանձնահատկությունները: Հասարակական-տնտեսական զարգացման խնդիրների շրջանակներում առանձնապես կարևորվում է հասարակություն-պետություն փոխհարաբերության հարցը: Այն հիմնավորման և ուսումնասիրման կարիք ունի հասարակական-տնտեսական զարգացման յուրաքանչյուր կոնկրետ շրջափուլի համար՝ պայմանավորված կոնկրետ իրավիճակային առանձնահատկություններով և դրանցից բխող խնդիրներով: Տնտեսագիտության տեսության և հանրային կառավարման ոլորտի տեսաբաններն ու պրակտիկները¹⁶, մշտապես կարևորելով այս խնդիրները, անընդհատ անդրադարձել են և՛ պետության ու քաղաքացիների փոխհարաբերության, և՛ հասարակության առաջնորդության ու ղեկավարման խնդիրներին՝ դրսևորելով տարաբնույթ, երբեմն հակասական մոտեցում-

¹³ Коулман Дж. Капитал социальный человеческий // "Общественные науки и современность", № 3, 2001, с. 131.

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 135:

¹⁵ Տե՛ս «Social Kapital: Reviewing the Concept and its Policy Implications», Australia: Produktivity Comission, 2003, էջ 5-23, 25-49:

¹⁶ Տե՛ս «Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Sinthesis and Policy Framework, Theory and Society», 1997, էջ 139-177, «Social Kapital: Reviewing the Concept and its Policy Implications», Australia: Produktivity Comission, 2003, էջ 25-49:

ներ: Շերիլ Քինգը և Կամիլա Ստայվերսը, բազմակողմանիորեն անդրադառնալով քննարկման առարկա խնդիրներին, առաջ են քաշում այնպիսի լուծումներ, որոնք կարող են նպաստել քաղաքացիական հասարակության վրա պետության կենտրոնացմանը՝ որպես համագործակցության արդյունավետ ներուժ: Նրանք քաղաքացիների արձագանքման ավելի բարձր պատրաստակամության ու վստահության համապատասխան աճ են որոնում՝ պետական կառավարման համակարգում քաղաքացիական ներգրավվածության ակտիվ ջանքերի շնորհիվ¹⁷: Նշված հարցերի վերաբերյալ հետաքրքիր մոտեցումներ են դրսևորում Ռիչարդ Բոքսը, Ջոն Բրայսոնը, Բարբարա Քրոսբը, Ռոբերտ Փաթնանը՝ հստակորեն ամրագրելով այն միտքը, որ ժողովրդավարական առումով առավել առողջ են այն կառավարությունները, որոնք աջակցություն են ստանում քաղաքացիական ակտիվ հասարակությունից¹⁸: Հասկանալի է նաև Շերիլ Քինգի և Կամիլա Ստայվերսի մտավախությունն առ այն, որ «հասարակության ներգրավվածությունը չպետք է դիտվի անհատների կյանքի էական բարեփոխումների փոխհատուցում»¹⁹: Այս տեսակետից առանձնապես հետաքրքիր է Պիտեր Դե Լեոնի այն միտքը, թե հանրային քաղաքական գիտությունները հեռացել են ժողովրդավարական գործընթացներին աջակցելու իրենց սկզբնական նպատակից և գուցե նույնիսկ նպաստել են ժողովրդավարության անկմանը²⁰: Պետության և հասարակության, կառավարիչների ու քաղաքացիների միջև հարաբերությունները միավորվում են թերրի Կուպերի մոտեցումներում: Նա գտնում է, որ քաղաքացիական հասարակությունը ներառում է ոչ միայն իրավունքներ, այլ նաև պարտականություններ, ինչով պայմանավորված քաղաքացիության բարոյական հիմքը դառնում է հենք հանրային կառավարողի բարոյական կեցվածքի համար²¹: Ուշագրավ են նաև դիտարկված հարցերի իրական դրսևորումները: Ռոբերտ Դենհարդը նշում է. «Իրական կյանքում կատարվել են քաղաքացիական ներգրավվածության խթանման բազմաթիվ փորձեր՝ ուղղված ինչպես պատասխանատու քաղաքացիական հասարակության, այնպես էլ արդյունավետ պետական կառավարման համակարգի ձևավորմանը»²², որի ժամանակ մի կողմից պատասխանատու կառավարումը սերտորեն համագործակցում է մարդկանց հետ, մյուս կողմից պատասխանատու քաղաքացիությունն աջակցում է հանրային կառավարմանը՝ առավելագույնս նպաստելով ավանդականից դեպի ժողովրդավարական կառավարման համակարգին անցմանը: Ըստ Ռոբերտ Փաթնանի՝ «...վերջերս տեղի է ունեցել քաղաքացիական ներգրավվածության էական նվազում՝ հանգեցնելով հասարակական կապիտալի անկմանը, հետևաբար նաև՝ հանրային կյանքի վատացմանը»²³:

¹⁷ Տե՛ս «Social Kapital: Reviewing the Concept and its Policy Implications», Australia: Produktivity Comission, 2003, էջ 29:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 24-35:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 32:

²⁰ Տե՛ս Ռ. Դենհարդ, նշվ. աշխ., էջ 32:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 238:

²¹ Տե՛ս «Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Sinthesis and Policy Framework, Theory and Society», 1997, էջ 173:

²² Ռ. Դենհարդ, նշվ. աշխ., էջ 229:

²³ Նույն տեղում, էջ 237:

Պետություն-հասարակություն համագործակցության և դրան առնչվող հարցերի, ինչպես նաև պետական միջամտության և տնտեսության վրա պետության ազդեցության չափի վերաբերյալ քննարկումները եղել են XX դարի երկրորդ կեսի առանցքային հիմնահարցերից մեկը: Այդ ուղղությամբ ուսումնասիրություններն այսօր ավելի են ակտիվացել՝ պայմանավորված հետճգնաժամային զարգացման ներկա շրջափուլային դրսևորումներով: Խնդիրն իսկապես արդիական է ամբողջ աշխարհում, մանավանդ՝ ազատական շուկայական հարաբերություններին անցած նորակախ պետություններում, այդ թվում՝ Հայաստանում, երբ հետանցումային ավելի քան քսան տարիների ընթացքում *պետության և հասարակության դերի, ինչպես նաև պետություն-հասարակություն արդյունավետ համագործակցության կարևորության վերաբերյալ* թեզը խիստ աղճատվել է և լրացուցիչ հետազոտության կարիք ունի: Երկրում շարունակվող հասարակական-տնտեսական վերափոխումների գործընթացն այսօր պահանջում է նոր հարաբերությունների և մոտեցումների անհրաժեշտություն, որտեղ հասարակական կարծիքի դերի բարձրացումը և երկրի կառավարման գործընթացներին հասարակության առավելագույն ներգրավվածությունը խիստ օբյեկտիվ գործընթաց են: Այն հնարավորություն կտա, ըստ էության գնահատելով երկրում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական զարգացումները, ունենալ ակտիվ մասնակցություն երկրում տեղ գտած գործընթացներին: Այստեղ մի կողմից կարևորվում է պետական ինստիտուտների և պաշտոնատար անձանց գործունեության թափանցիկության մակարդակի բարձրացման, մյուս կողմից՝ հասարակության իրազեկվածության և կրթվածության մակարդակի բարձրացման ու քաղաքացիական հասարակության ձևավորման խնդիրները, որոնց նպատակային իրագործումը կարող է դառնալ հասարակություն-պետություն արդյունավետ համագործակցության գործունե երաշխիք:

«Սոցիալական կապիտալի» դրսևորման առանձնահատկությունները անցումային տնտեսությամբ երկրներում: Սոցիալական կապիտալի կուտակումը տեղի է ունենում միաժամանակ միկրո- և մակրոմակարդակներում՝ դրանց անընդհատ փոխլրացման պայմաններում: Պայմանավորված այդ մակարդակներում առկա խնդիրներով՝ անցումային երկրներում սոցիալական կապիտալը դեռևս ձևավորման փուլում է: Սոցիալական կապիտալի կուտակման գործընթացի դանդաղման հիմնական պատճառներից է ինստիտուցիոնալ անբավարար մակարդակը: Չնայած միկրոմակարդակում սոցիալական կապիտալի ձևավորման ու կուտակման վրա հիմնականում ազդում են ոչ ֆորմալ ինստիտուտները (մարդկանց, ընտանիքների, ընկերային, համայնքային և գործընկերային փոխհարաբերությունների շրջանակներում), այնուամենայնիվ «սոցիալական կապիտալ» կուտակելու ունակությունը ոչ թե անհատի, այլ սոցիալական կառուցվածքի հատկանիշ է: Այս տեսակետից առանձնապես կարևորվում է ֆորմալ ինստիտուտների դերը: Սոցիալական կապիտալը, մակրոմակարդակում հանդես գալով ֆորմալ ինստիտուտների (օրենսդիր և գործադիր իշխանություն, դատաիրավական համակարգ, հասարակական կազմակերպություններ և այլն) ներքո, արտահայտվում է որպես հասարակա-

կան բարիք, քանի որ դրա ձևավորմանն առավելապես նպաստում է պետությունը, իսկ օգտվում է հասարակությունը: Բնականաբար, որքան մեծ է ինստիտուցիոնալ վստահությունը, այնքան հասարակությունում բարձր է բարոյահոգեբանական մթնոլորտը, ու կենսունակ է երկրի արժեհամակարգային հենքը, այնքան արդյունավետ է պետություն-հասարակություն համագործակցությունը, ու մեծ են հասարակական-տնտեսական զարգացման հնարավորությունները: Հակառակ դեպքում սոցիալական կապիտալը, հասարակության մեջ բաշխվելով անհավասարաչափ և կուտակվելով հիմնականում միկրոմիջավայրում ու այլ չբացահայտված կառույցներում, կարող է ձևախեղել սոցիալական կապիտալը մակրոմակարդակում՝ պատճառ դառնալով եկամուտների անհավասար բաշխվածության և սոցիալական ծայրահեղ շերտավորման, բարոյահոգեբանական անկման, արտահոսքի և այլն: Այսպիսով, մի կողմից որքան անարդյունավետ են տվյալ հասարակությունում գործող ինստիտուտները, այնքան մեծ է սոցիալական կապիտալի խզվածությունը միկրո- և մակրոմակարդակում, մյուս կողմից՝ այդ խզվածության հետևանքով ստեղծված իրավիճակը (ձեռներեցություն-իշխանություն սերտաճում, կոռուպցիա, հարկերից խուսափում, համատարած անվստահություն և այլն) խանգարում է երկրների ինստիտուցիոնալ առողջացմանը: Նման իրավիճակը հիմնականում բնորոշ է բոլոր անցումային երկրներին, այդ թվում՝ Հայաստանին:

Սոցիալական կապիտալի ձևավորման ակունքները մարդու կենսաբանական ակունքներում են և պայմանավորված են սոցիալական կարգուկանոնի վերականգնման ներքին հզոր պահանջով, իրավացիորեն փաստում է Ֆրենսիս Ֆուկույաման²⁴: Այս տեսակետից առանձնապես կարևոր է պետության դերը՝ ուղղված հասարակության բոլոր խավերի շահերի իրացմանը նպաստող գործունակ ինստիտուտների ստեղծմանը և դրանով իսկ հասարակության վստահության վերականգնմանը, պետություն-հասարակություն փոխհարաբերության արդյունավետության բարձրացմանը: Սրա իրագործման համար անհրաժեշտ է շատ կարևոր երկու նախապայման. պետությունը պետք է կարողանա ձերբազատվել հասարակության նեղ խմբերի շահերի պաշտպանի պարտականություններից և կատարել ամբողջ հասարակության շահերի պաշտպանության իր գործառույթը, իսկ հասարակությունն էլ պետք է բավարար կրթված ու իրազեկված լինի՝ իր իրավասություններն ու պահանջներն իրագործելու համար: Այս կապակցությամբ որոշ տեսաբաններ և փորձագետներ կարծում են, որ զարգացման գործում առաջնահերթությունը պատկանում է ոչ թե ինստիտուտներին, այլ մարդկային կապիտալին՝ ապացուցելով, որ «... մարդկային կապիտալը զարգացում ապահովող ավելի կարևոր գործոն է, քան ինստիտուտները: Իսկ ինստիտուտների կատարելագործումը տեղի է ունենում այն բանից հետո, երբ երկիրը հաղթահարում է աղքատությունը՝ շնորհիվ ճիշտ ընտրված քաղաքականության»²⁵: Հատկանշական է, որ անցումային բոլոր երկրների, այդ թվում՝ Հայաստանի զարգացման այս

²⁴ Stú **Fukhyama F.** Social Capital and Civil Society. Washington, IMF, www.imf.org/external

²⁵ **Глейзер Э.** Являются ли институты причиной экономического роста? Эковест, Новосибирск, 2006, с. 282.

շրջափոխում առանցքային են «բնակչության որակի և գիտելիքի դերը», հասարակության ազգային արժեհամակարգի, ազգային ճիշտ մտածողության, կրթված մարդու դերը²⁶: Այստեղ շատ կարևոր է այն հանգամանքը, որ մարդկային ռեսուրսը մի կողմից զարգացում իրագործող է, մյուս կողմից՝ այդ զարգացման արդյունքների կրող և հանրության ընդհանուր կենսաապահովման և բարեկեցության բարձրացման հենք: Այս տեսակետից շարունակում է արդիական մնալ Մ. Թոդարոյի մոտեցումը, որը, առանցքային համարելով մարդկանց և՛ կենսամակարդակի, և՛ ինքնահարգանքի բարձրացումը, առանձնապես կարևորում է դրանք ապահովող ինստիտուտների, սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական համակարգերի դերը²⁷:

Հասարակական-տնտեսական արդի զարգացումները և մոտեցումները: Տնտեսական խորը վերափոխումների արդի ժամանակահատվածում համաշխարհային տնտեսությունը բնութագրվում է որպես գլոբալ, բարդ և խիստ դինամիկ համակարգ՝ բազմամակարդակ և անհավասար զարգացման դրսևորումներով: Ջարգացած երկրները, որտեղ բնակվում է աշխարհի բնակչության 15.6 %-ը, ապահովում են ՀՆԱ-ի 47%-ը և միջազգային առևտրի մոտ 50%-ը: Երեք երկրներ՝ ԱՄՆ, Ճապոնիա, Գերմանիա, որոնց բաժին է ընկնում աշխարհի բնակչության 8%-ը, կուտակում են համաշխարհային եկամտի մոտ կեսը²⁸: Ջարգացած երկրներում է կենտրոնացած աշխարհի տնտեսական և գիտատեխնիկական ներուժի մոտ 75%-ը²⁹: Այստեղ հատուկ տեղ են զբաղեցնում զարգացող, մասնավորապես՝ անցումային երկրները, որոնցից շատերը դեռևս պահպանում են կախվածությունը զարգացած երկրներից:

Վերջին շրջանի գլոբալ բուռն զարգացումների շուրջ դատողությունները խիստ բազմաբնույթ են և հակասական: Մի կողմից՝ երկրներն այլևս չեն կարող գոյատևել առանց մեկը մյուսի, և նրանցից ցանկացածի խնդիրը դառնում է համընդհանուր, մյուս կողմից՝ համաշխարհային տնտեսությունը, հանդես գալով որպես մեկ համընդհանուր քաղաքատնտեսական մշակույթի բարդ համակարգ, մեծացնում է հակասությունը տնտեսության գլոբալ և տեղական (լոկալ) մակարդակների միջև:

Գլոբալ զարգացումների ներկա փուլի կարևորագույն առանձնահատկություններից է նյութական արտադրության ոլորտից դեպի գիտատար և բարձր տեխնոլոգիաների ոլորտ կատարվող անցումը, ինչը որոշիչ ազդեցություն է թողնում հասարակական կեցության (ինչպես զուտ տնտեսական, այնպես էլ սոցիալական, էկոլոգիական, ժողովրդագրական և այլն) վերափոխումների վրա: Գործունեության տվյալ ձևը զարգացած շատ երկրներում այսօր արդեն ընդգրկում է աշխատունակ բնակչության գրեթե 65%-ը³⁰ և ունի աճելու միտում՝ ՀՆԱ-ում անընդհատ մեծաց-

²⁶ Տե՛ս **Theodore W. Schultz**-Prize Lecture: The Economics of Being Poor. Nobel Media AB 2013. Web. 19 Aug. 2013, http://www.nobel_prize/economic

²⁷ Տե՛ս **Todaro M.** Economic Development, Addison-Wesley Publishing Company, W., 1996, 6-st ed., էջ 685:

²⁸ Տե՛ս The Global Competitiveness Report, 2008-2009, World Economic Forum, Geneva, 2008, էջ 359:

²⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 360, 485:

³⁰ Տե՛ս նույն տեղը:

ճեղով տեղեկատվական տնտեսության ոլորտի մասնաբաժինը: Լավ տեղեկացված լինելու շնորհիվ զարգացած երկրներից շատերը փոխել են իրենց սոցիալական նկարագիրը. առավել դինամիկ և արդյունավետ է դարձել տնտեսությունը, մեծացել են տնտեսության ճկունությունը և բազմազանեցումը (դիվերսիֆիկացումը), բարձրացել է կյանքի որակը: Միաժամանակ ուժեղացել է մրցակցությունը, և համաշխարհային գլոբալ տնտեսական շուկայում առաջացել են լրացուցիչ դժվարություններ, բարձրացել է տնտեսության համակենտրոնացման մակարդակը՝ ստեղծելով արդյունաբերական հսկաներ, արագացել են կապիտալի և աշխատանքի միջազգային միգրացիայի տեմպերը, ինչի հետևանքով տեղի են ունենում ֆինանսական լուրջ տեղաշարժեր՝ անկանխատեսելի հետևանքներով: Առավել, քան երբևէ, հրատապ են դարձել տնտեսական ու սոցիալական անվտանգության հիմնահարցերը: Այս ամենի պատճառով խիստ կարևորվում է արդյունքների նկատմամբ վերահսկողությունը: Ըստ այդմ՝ էլ ավելի է խորանում դերային նոր որակի վերաբաշխման և ուժային նոր բնույթի կենտրոնների ձևավորման գործընթացը: Մի խոսքով, աշխարհն այսօր դարձել է մի կողմից առավել հասանելի ու չափազանց դինամիկ, մյուս կողմից՝ խիստ անկանխատեսելի և անվերահսկելի: Գոյություն չունեն առաջընթացի հստակ և համընդհանուր կիրառելի բանաձևեր՝ պայմանավորված ինչպես երկրում ստեղծված հասարակական-տնտեսական իրավիճակով ու առկա խնդիրներով, այնպես էլ կյանքի որակի վերաբերյալ յուրաքանչյուր հասարակության ունեցած պատկերացումներով և գերակայություններով: Միաժամանակ, այստեղ ակնհայտ է մի բան. անհրաժեշտ է նոր գաղափար, նոր հայեցակարգային հենք, նոր մոտեցում:

Այն երկրները, որոնց հաջողվել է դուրս գալ կայուն աճի ուղի, գտել են համարժեք, մասնավորապես տնտեսական մոբիլիզացիոն մեխանիզմներ՝ խարսխված արդի գաղափարախոսական ուղեմիջոցների և ազգային արժեհամակարգային հենքի վրա: Դա հնարավորություն է տվել առավելագույնս հավաքագրել և իրագործել սեփական ռեսուրսներն ու հնարավորությունները: Նման մոտեցումն առավել արդիական է և միաժամանակ բավականին բարդ անցումային տնտեսությամբ երկրներում, որտեղ տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական վերափոխումների շարունակական գործընթացը պետք է ներդաշնակորեն համատեղվի հետճգնաժամային քաղաքականությանը՝ անշուշտ հաշվի առնելով հետանցումային իրողությունների առանձնահատկությունները:

Քննարկված խնդիրները կենսական և արդիական են նաև Հայաստանի համար, որտեղ ճգնաժամը՝ իր սոցիալ-տնտեսական խոր հետևանքներով դառնալով լուրջ մարտահրավեր, այսօր գլոբալ զարգացումներից դուրս չմնալու հնարավորությունները վերագնահատելու կարևոր դաս է: Սա նախ և առաջ նշանակում է երկրում իրականացվող քաղաքականության գնահատում և անհրաժեշտ ճշգրտումների կատարում, իսկ ապա՝ զարգացման հստակ չափորոշիչների, սկզբունքների ու մոտեցումների մշակում և առաջնահերթությունների սահմանում: Առաջադրված հարցերի արդյունավետ լուծումների համար շատ կարևոր է զարգացման յուրաքանչյուր նոր փուլի համար ելքային պայմանների ճիշտ որոշումը: Սա էլ ավելի է կարևորվում այն առումով, որ նոր ելքային

պայմանները, դառնալով նոր հասարակական-տնտեսական համակարգի մուտք և դրվելով ռազմավարական նախագծային որոշման հիմքում, կարող են մեծապես կանխորոշել առաջընթացի բնույթը³¹:

Հայաստանում իրականացված հետանցումային առաջին սերնդի բարեփոխումները երկրորդ սերնդի բարեփոխումների համար ապահովեցին սոցիալ-տնտեսական զարգացման բավարար հիմքեր, որոնց առանցքում դրվեցին երկրի մրցունակության բարձրացումը, տնտեսության արդիականացումն ու զարգացած երկրների չափանիշներին հնարավորինս մոտեցումը: Այստեղ առանցքային է երկարաժամկետ կայուն զարգացմանն ուղղված համակարգային լուծումների առաջնահերթության որոշման հարցը: Հետզհետե մասնաճյուղային վերջին զարգացումների հետևանքով հրատապ դարձան ռազմավարական և մարտավարական նոր մոտեցումների և դրանցից բխող զարգացման նոր գերակայությունների մշակման հարցերը:

Համաշխարհային տնտեսությունում Հայաստանի բարենպաստ դիրքավորման անհրաժեշտ կռվանը երկրի տնտեսության մրցունակության բարձրացումն է՝ իրական հատվածում նորարարությունների ներդրման հնարավորությունների մեծացման, արտադրողականության բարձրացման և ավելացված արժեք ստեղծող աշխատատեղերի աճի, նորագույն արտադրությունների և տեխնոլոգիաների յուրացման միջոցով: Այստեղ կարևորվում են գիտական ներուժի նպատակային վերարտադրության, գիտական և գիտահետազոտական աշխատանքների արդյունքների ներդրման արդյունավետ համակարգի կազմակերպման հարցերը: Այդ իմաստով մարդկային կապիտալի զարգացման վրա է խարսխվելու արդիական տեխնոլոգիաների ներդրման ընդլայնումը՝ որպես նոր որակի մրցակցության և բիզնես վարելու առանցք: Գործընթացի կարևորագույն ելքը բնական ռեսուրսների ռազմավարական դերի նվազեցումն ու ստեղծվող նոր արժեքի մեջ մարդկային գործունի դերի մեծացումն է, բարձր մասնագիտացված և տեխնոլոգիատար վերջնական արդյունքների թողարկման ու արտահանման ծավալների ընդլայնումը: Այստեղ առանձնապես կարևորվում է տնտեսության բոլոր մասնակիցների համար հավասար պայմաններ ապահովելու հարցը: Տնտեսության իրական հատվածի արդիականացմանն ուղղված ներդրումների խրախուսման համար կարևոր է գործարար միջավայրի անընդհատ բարելավումը: Այս համատեքստում օրակարգային են ինստիտուցիոնալ հենքի առողջացման, ենթակառուցվածքների որակի բարձրացման, կորպորատիվ կառավարման մշակույթի զարգացման, մակրոտնտեսական կայունության ապահովման հիմնահարցերը³²:

Հայաստանի հասարակական-տնտեսական զարգացման արդի քաղաքականությունը պետք է որդեգրի ռեսուրսային սահմանափակության փոխհատուցման այնպիսի մոտեցումներ, որոնք կխրախուսեն հասարակության հնարավորինս ընդլայնված մասնակցությունը զարգացման գործընթացին, կխթանեն մարդկային կապիտալի հետևողական զարգացումը՝ որպես տնտեսական փոխակերպման առանցք և, օբյեկտիվ սահմանափա-

³¹ Տե՛ս Ա. Սարիբեկյան, նշվ. աշխ., էջ 311:

³² Տե՛ս Ա. Սարիբեկյան, նշվ. աշխ., էջ 199:

կումներից անկախ, մրցակցային առավելություններ ձևավորելու նախապայման, առավելագույնս կներդաշնակեցնեն ներքին ու արտաքին ռեսուրսների օգտագործման ուղղությունները զարգացման առաջնահերթություններին և դրանով իսկ կստեղծեն բարենպաստ միջավայր նախաձեռնողականության ու ձեռներեցության համար: Հասարակական-տնտեսական զարգացման քաղաքականության այս շրջանակում է, որ հնարավորությունների անընդհատ ընդլայնման ու կատարելագործման սիներգիկ ազդեցությունը կհանգեցնի հասարակական-տնտեսական առաջընթաց զարգացման:

Բանալի բառեր – *հասարակական-տնտեսական համակարգ, անցումային տնտեսություն, հետճգնաժամային զարգացում, հայեցակարգային մոտեցումներ, ռազմավարական զարգացում, զարգացման գերակայություն, սոցիալական կապիտալ, մարդկային գործոն, գիտելիք, մշակութային կապիտալ*

АМАЛИЯ САРИБЕКЯН – Современные особенности общественно-экономического развития. – В исследованиях, посвящённых общественно-экономическому развитию, периодически пересматриваются его концептуальные основы, обусловленные вызовами времени. Текущий момент характеризуется поисками новых путей и концептуальных подходов. Примечательно, что в современных общественно-экономических концепциях на первый план, помимо экономических, выходят и внеэкономические факторы в форме социального капитала. Это означает, что государство в переходных странах, в том числе и Армении, должно поощрять широкое участие общества в процессе развития и стимулировать последовательное наращивание человеческого капитала, который представляет собой источник общественно-экономического развития.

Ключевые слова: *общественно-экономическая система, переходная экономика, стратегическое развитие, приоритет развития, социальный капитал, человеческий фактор, культурный капитал*

AMALYA SARIBEKYAN – Peculiarities and Modern Problems of Socioeconomic Deveolpment: Theoretical and Practical Revelation. – In wide-ranging theoretical and practical researches, devoted to the socioeconomic development, the conceptual bases of these developments are periodically reconsidered in connection with the new challenges of development. Nowadays, the world is in the search of new ways and new conceptual approaches. It is noteworthy to mention that the modern policy of socioeconomic development of all transition countries, among them being Armenia, must encourage the enlarged participation of the society in the development process and stimulate the successive development of human capital as a source of constant enlargement and improvement of the opportunities of socioeconomic development.

Key words: *social-economic system, transition economy, post-crisis development, conceptual approaches, strategic development, development priority, social capital, human factor, knowledge, cultural capital*